

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
FILOZOFSKI FAKULTET

VLATKA PAVELIĆ

GOVORI U DJELIMA RIMSKIH HISTORIOGRAFA

Završni rad

Pula, rujan 2017.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI

FILOZOFSKI FAKULTET

VLATKA PAVELIĆ

GOVORI U DJELIMA RIMSKIH HISTORIOGRAFA

Završni rad

JMBAG: 0303054969, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij povijest i latinskog jezika i rimske književnosti

Predmet: Rimska književnost – historiografija

Mentorica: doc. dr. sc. Violeta Moretti

Pula, rujan 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana _____, kandidat za prvostupnika povijesti i latinskog jezika i rimske književnosti ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica

U Puli, _____, _____ godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Vlatka Pavelić dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Govori u djelima rimskih historiografa“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

0. UVOD.....	1
1. KRATAK PREGLED RIMSKE RETORIČKE TRADICIJE	
1.1. Marko Tulije Ciceron.....	3
1.2. Marko Fabije Kvintilijan.....	8
1.3. <i>Rhetorica ad Herennium</i>	12
2. RIMSKI HISTORIOGRAFI I GOVORNIČKO UMIJEĆE	
2.1. Govori kod rimskih historioografa (Gaj Salustije Krisp, Tit Livije).....	16
2.2. Historiografi i govorništvo: Tacit.....	23
3. SINTEZA	
3.1. Utjecaj govorništva na povijesni tekst.....	26
3.2. Retorička struktura govora: Salustije.....	27
4. ZAKLJUČAK.....	31
5. LITERATURA.....	32
6. SAŽETAK.....	33
7. SUMMARY.....	34

0. UVOD

Tema rada su govori u djelima rimskih historiografa koji su živjeli od 1. stoljeća prije Krista do 1. stoljeća poslije Krista. Kako se i ti, fiktivni govori, jednako kao i stvarni, temelje na načelima retorike, u radu će biti riječ i o retoričkom umijeću.

Budući da je u ovom radu riječ o historiografima, prvo ćemo objasniti termin historiografija. Naziv potječe od grčkih riječi *ιστορία* što znači ispitivanje, opisivanje i *grapheo*, što u prijevodu znači pisati. Ona obuhvaća rezultate istraživanja u obliku pismenih iskaza povjesničara o povijesnim činjenicama što ih je ispitao. Uglavnom se bavi opisivanjem prošlosti ljudskog društva.¹ U prijevodu bi značilo znanost o povijesti, pisana povijest ili bavljenje poviješću.

Osim toga, budući da je u radu riječ i o retorici, valja reći da je retorika umijeće uvjeravanja koja je procvat doživjela još u antičkoj Grčkoj. Pojam retorike dolazi od grčke riječi *ρήτωρ*, što znači govornik. Ona predstavlja skup pravila kako na lijep i dostojanstven način održati govor, dok je govorništvo upotreba tih pravila na dosljedan način.² Rimska retorika snažno je obilježena grčkim utjecajem, uvelike zahvaljujući Ciceronu, čiji su govori i teorijski tekstovi bili uzor rimskim historiografima u oblikovanju njihovih fiktivnih govora. Njegov stil koristili su mnogi o kojima će u ovom radu biti riječ, kao što su Salustije i Tacit.

O važnosti retorike govori i činjenica da je bila osnovna vještina koju je svaki obrazovani čovjek trebao naučiti i vješto koristiti.

Govori su uglavnom bili održavani u senatu ili pred običnim pukom, a o karakteristikama dobrog govornika, te načinima održavanja govora je pisao Kvintilijan. U Rimu su dječaci između dvanaeste i petnaeste godine, kada bi dobro savladali gramatiku, prelazili u retorske škole. U počecima govorništva, učitelji su uglavnom bili Grci, a tek kasnije Rimljani. Struktura govora u Rimu se je sastojala od tri djela: uvod, centralni dio i zaključak. U uvodu govornik obično pokušava pridobiti pozornost publike i uvodi u temu o kojoj će govoriti, u centralnom dijelu govori o nekom problemu ili izlaže svoje argumente, a u zaključku motivira publiku na akciju i pokušava izazvati emocije. Osim toga, govori autora o kojima će u ovom

¹ Ravlić, Slaven et al. (uredili Fabijanić Sanja, Jecić Zdenko), *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017., dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=49831>

² Ravlić, Slaven et al. (uredili Fabijanić Sanja, Jecić Zdenko), *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017., dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52577>

radu biti riječ, uglavnom su fiktivnog karaktera. Salustijev govor protiv Katiline, za razliku od Ciceronovog je fiktivan. Isto tako, Tit Livije koji je bio dobar pripovjedač, pisao je fiktivne govore, ali je bio nekritičan i neobjektivan prema neprijateljima Rima (Hanibal).

Nakon obrade govora rimskih historiografa, praćene citatima iz njihovih djela i analize njihovog stila pisanja, slijedi kratak zaključak i sažetak cjelokupnog rada.

1. KRATAK PREGLED RIMSKE RETORIČKE TRADICIJE

S obzirom na golem značaj retoričke tradicije u oblikovanju povijesnog teksta, a tako i govora koje rimski povjesničari umeću u svoja djela, dat će se kratak pregled najvažnijih djela rimskog govorništva. Takav pregled za cilj ima prikazati glavne misli i tendencije koji su mogli utjecati na strukturu i stil govora važnih ličnosti za kojima su povjesničari posegnuli da bi obogatili svoje povijesti, kao i uputiti na dojam koji su takvi govori ciljali ostaviti kod onovremenih čitatelja.

1.1. MARKO TULIJE CICERON (*Marcus Tullius Cicero*)

Ciceron je imao veliku ulogu u retorici starog Rima, od 106. pr. Kr. do 43. pr. Kr., a Kvintilijan (*M. Fabius Quintilianus*) zapisao da je: „providnost upravo zato dala da govorništvo u njemu iskuša svu svoju snagu“ (... *donō quondam providentiae genitus, in quo totas vires suas eloquentia experiretur*, Inst. orat. X,1,109)³, kao i da „potomstvo ne uzima Ciceronovo ime kao ime čovjeka, nego kao naziv za samo govorništvo“ (*apud posteros vero id est consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur*, Inst. orat. X,1,12).⁴ Osim Kvintilijana, njegovo govorničko umijeće cijenili su mnogi njegovi suvremenici i pjesnici, kao što je Katul (*G. Valerius Catullus*). U počecima njegove karijere, djelovale su dvije škole govorništva, azijska (*genus Asiaticum*) i atička (*genus Atticum*). U njegovim prvim djelima prepoznatljiv je utjecaj azijske škole, zbog dugih rečeničnih perioda i mnoštva retoričkih figura. Kasnije je pod utjecajem svog učitelja Apolonija Molona napravio sintezu između azijskog i atičkog stila pisanja, te je tako stvorio svoj konačni prozni stil i jezik koji je postao uzor mnogim autorima koji su djelovali poslije njega. Jezik u njegovim djelima nije arhaičan.⁵

Cilj Ciceronovih govora bio je uvjeriti publiku u njegove političke ideale i obraniti svoja etička načela. Bio je protiv moćnih ljudi tog doba i u svojim govorima im se je javno suprotstavljao. Isticao je da je na strani građana, te se je izdizao iznad političkih stranaka i njihovih interesa. To najbolje pokazuje u „Govorima protiv Katiline“ gdje je postigao svoje političke ciljeve, ubrzao njegov odlazak iz Rima, mnoštvo građana je bilo protiv urotnika, a senatore je uvjerio da zaslužuju najgoru kaznu. To je politički govor (*genus deliberativum*). Pri tome je izbjegavao korištenje arhaizama, poetskih i kolokvijalnih izraza koje je koristio u

³ Marko Tuliје Ciceron, *Govori protiv Katiline*, Biblioteka Latina et Graeca, Zagreb, 2016., str. 31.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

drugim djelima. Budući da je u svojim govorima htio pridobiti pažnju publike, to je postigao stavljanjem glagola na prvo mjesto u rečenici. Osim toga, govorni periodi su od početka do kraja ritmizirani, čime je slijedio grčki uzor.⁶

Ciceron u uvodnom djelu (*exordium, proemium*) koristi zaokružene periode i manje slikovit rječnik. Obraća se Katilini u senatu i postupa prema njemu kao prema državnom neprijatelju. Ciceron je u to vrijeme bio konzul, a protiv Katiline je donesen *senatus consultum ultimum*, a to je značilo da je Ciceron kao konzul mogao izreći najstrože kazne za onoga tko je naštetio državi.

Prvi govor protiv Katiline započinje pitanjima: „Dokad ćeš više zlorabiti, Katilino, našu strpljivost? Koliko će nam se još dugo izrugivati ta tvoja mahnitost? Do koje će se granice razmetati razuzdana drskost?“⁷ Time je htio privući pozornost svih tada prisutnih obraćajući se Katilini i navesti ga na razmišljanje o njegovim postupcima. Također je htio ukazati na moralnu pokvarenost i nepravdu koja se javlja u državi i društvu.

U izlaganju predmeta (*narratio*) piše jednostavnim stilom. Ističe da je razotkrio Katilininu urotu pred senatom i sve njegove namjere protiv države. Potiče ga da napusti grad. Ciceron ga upozorava da je opkoljen sa svih strana, te da ode u Etruriju i pridruži se Gaju Manliju (*Gaius Manlius*) koji za njega već prikuplja oružje.

Jer što, Katilino, više očekuješ kad ni noć tminom ne može zamračiti tvoje bezbožne pothvate, ni privatni dom zidovima zadržati glasove urote, ako sve izlazi na vidjelo, izbija na javu?⁸

U dokazivanju (*argumentatio*) ovisi o predmetu o kojem govori, varira od jednostavnog i mirnog do žestokog. Iznosi argumente o Katilininim zločinima. Ciceron naglašava kako je od velike važnosti da Katilina napusti Rim, jer će tada otići sve ono što šteti samoj državi i njezinom narodu. Želi mu dokazati da nije prihvaćen od naroda i senata, a to govori i činjenica da ga nitko nije pozdravio prilikom njegovog ulaska u senat. Iznosi Platonovu teoriju o državi:

Sada te domovina, koja je zajednička majka svih nas mrzi, i boji te se i već dugo ne misli o tebi ništa drugo već da zamišljaš njezinu propast; zar se nećeš bojati njezina pogleda, pokoriti se njezinu sudu, strahovati od njezine moći?⁹

⁶ Isto, str. 33.

⁷ Cic. *Cat.* 1,1.

⁸ Cic. *Cat.* 1,3.

U zaključku (*peroratio*) se koristi uzvišenim stilom (*genus grande*) i kraćim rečenicama. Njegove zadnje riječi upućene Katilini su prožete patosom, izaziva emocije kod senatora i publike. Uspoređuje ljudsku bolest sa stanjem u državi ako Katilina ne dobije kaznu koju zaslužuje. Time želi pobliže oslikati stvarnost u kojoj živi rimski narod. Na kraju se obraća božanstvu, točnije Jupiteru za pomoć i spas države. Naređuje mu da kazni vječnim mukama i žive i mrtve.

Ti, Jupiteru, kojemu je Romul podignuo hram pod istim znamenjima kao i ovaj grad, kojega iskreno nazivamo Zaštitnikom ovoga grada i države, odbijati ćeš ovoga i njegove saveznike od svojih i ostalih svetišta, od gradskih kuća i zidina, od života i imetka svih građana; pa ćeš neprijatelje domoljuba, neprijatelje domovine, razbojнике Italije, združene međusobno zločinačkim savezom i bezbožnim ortaštvom, uništiti vječnim kaznama i žive i mrtve.¹⁰

Održao je ukupno četiri govora protiv Katiline koji su izgovoreni u senatu oko 63. godine prije Krista. Održani su pred narodom, bez sofisticiranog stila, kako ne bi uvrijedio publiku i skrivajući svoju superiornu naobrazbu. U prvom i četvrtom govoru je Katilinu i njegove suurotnike opisao kao opake ljude s najmračnijim ciljevima. U tome je koristio izraze poput: *sentina*, *pestis*, *latrocinium*, *parricida*, *scortorum cohors praetoria*, *stuprum*, *perditissimi cives*, *hostes patriae*, *latrones Italiae* i slično.¹¹ Ciceron u govorima nije težio karakterizaciji likova i detaljnim opisima. Koristi slikovit jezik, živahne riječi i metafore. Svoju energiju, u ovom slučaju ogorčenost stvarnošću, želi prenijeti na slušateljstvo i daje apel narodu na djelovanje protiv državnog neprijatelja. Koristi dobar izbor riječi (jasnoća izraza), njegove govore također ukrašava preciznost i nedvosmislenost, ali i korištenje govornih ukrasa čime želi postići zainteresiranost publike i izbjeći monotoniju.¹²

Govor koji ćemo kratko prikazati jest *Govor za pjesnika Arhiju (Pro Archia poeta)*. Održao ga je 62. godine prije Krista na suđenju Aulu Liciniju Arhiji (*Aulus Licinius Archia*). U tom govoru pokazao je svoju moć uvjeravanja, a spor je na kraju okončan u korist pjesnika. Naime, do spora je došlo jer je Gracije (*Gratius*) tvrdio da je Arhija protuzakonito stekao rimsko državljanstvo. Ono što je na početku govora zanimljivo jest Ciceronova skromnost o njegovim govorničkim vještinama kada se obraća sucima. Arhija je bio njegov učitelj, uzor i poticaj još u mladim danima kada je Ciceron razvijao svoje govorničke sposobnosti i

⁹ Cic. *Cat.* 1,7.

¹⁰ Cic. *Cat.* 1,13.

¹¹ Marko Tulije Ciceron, *Govori protiv Katiline*, Biblioteka Latina et Graeca, Zagreb, 2016, str. 36.

¹² Isto, str. 37-38.

proučavao književnost. Zbog toga je osjećao da je dužan pomoći mu. Prvi govor započinje *in medias res*:

Ako posjedujem, suci, nešto talenta (a osjećam kako je on neznatan), ili ako imam nešto govorničke vještine (a ne tajim da se u njoj pomalo snalazim), ili ako sam proučavanjem najplemenitijih umijeća i vježbom stekao kakvo znanje o govorništvu (a priznajem da mi ono nikada u mojem životu nije bilo strano) – plod svega toga s potpunim pravom može od mene zahtijevati Aulo Licinije, upravo on među prvima. Naime, dokle god u najdalju prošlost može doseći moj duh i prisjećati se događaja iz najranijeg djetinjstva, kad obnavljam prizore iz tog razdoblja, vidim da mi je on dao prvi poticaj i da krenem i da nastavim putem ovih sklonosti.¹³

Govori za pjesnika Arhiju su ujedno i pohvale (*laudationes*), gdje Ciceron iznosi da je za pjesnika važna njegova prirodna nadarenost i da je on predmet njegova divljenja jer je dosegaio slavu drevnih pisaca. Također govori da je učio od najboljih i najučenijih ljudi (pri tome misli na Arhiju), ali da napredovanje ovisi i o stečenom obrazovanju. Iz tog razloga, kako Ciceron kaže, s punim pravom ga pjesnik Enije (*Quintus Ennius*) naziva svetim i smatra da su pjesnici božji dar.

Što se tiče pjesama koje je brižljivo i promišljeno napisao, vidio sam da njih toliko hvale da je dosegaio slavu drevnih pisaca. I da ne cijenim takva čovjeka, da mu se ne divim, da ne mislim da ga moram braniti svim sredstvima? Naučio sam to od najboljih ljudi da napredovanje u drugim stvarima ovisi i o obrazovanju i o primljenim uputama i o vještini, a da je za pjesnika bitna njegova prirodna nadarenost, da ga potiču sile duha i da je nadahnut tako reći božanskim dahom. Stoga s punim pravom naš Enije pjesnike naziva svetima, jer se čini kao da su nam dani nekim gotovo božanskim darom ili milošću.¹⁴

U tom govoru je napravio sintezu između svoje ljubavi prema govorništvu i znanstvenog i filozofskog obrazovanja. Razlika između tog govora i govora protiv Katiline jest u tome što Ciceron ne stavlja naglasak na političku situaciju, ne okrivljuje nikoga, ne osuđuje, već iznosi svoje misli o ljepotama pjesništva. Ciceron ovaj put nije pozvao publiku na saslušanje parnice, već da im dokaže vrijednosti pjesništva i da u njima probudi književni duh koji je u to vrijeme bio sve manje prisutan u Rimu. Bio je svjestan situacije kako rimska civilizacija nije stvorila široku publiku koju zanima književnost.

¹³ Cic. *Pro Archia poeta*, 1.

¹⁴ Isto, 18.

Na kraju govora sam priznaje kako je bio neuobičajen za razliku od njegovih prijašnjih govora koje je održao u sudnicama, jer je govorio o pjesnikovu talentu i njegovim dostignućima u književnosti. Obraća se sucima i publici u nadi da odobravaju sve što je rekao, kratko i jednostavno.

Uvjeren sam, suci, da svi odobravaju ono što sam po svojem običaju kratko i jednostavno govorio o predmetu; a ono što sam, neuobičajeno za sud i za javni nastup, rekao o Arhijinu talentu i uopće o njegovom književnom djelovanju, nadam se da ste to, suci, blagonaklono primili za onoga koji presjeda sudu to sigurno znam.¹⁵

¹⁵ Isto, 32.

1.2. MARKO FABIJE KVINTILIJAN (*Marcus Fabius Quintilianus*)

Kvintilijan je napisao djelo *Obrazovanje govornika* (*Institutio oratoria*) u kojem je pisao o odgoju i školovanju govornika od njegovog rođenja do zrelosti. Ukupno ima 12 knjiga. Njegova slika idealnog govornika kao čovjeka čvrstog karaktera ostavila je utjecaj na humaniste onoga vremena.¹⁶ Koja je svrha bila njegovom djela, Kvintilijan objašnjava na ovakav način: „Moja je namjera bila da čitaoca provedem, tako reći, od samih početaka govora kroz sve obrazovne stupnjeve koji na bilo koji način mogu doprinijeti formiranju govornika i dovesti do savršenosti govorničke umjetnosti.“¹⁷ Osim toga, htio je odgojiti idealnog govornika, što objašnjava ovim riječima: „... A prvi i bitni uslov za to je da on mora biti pošten i čestit čovjek. Zato mi od njega ne tražimo samo izuzetne govorničke sposobnosti nego i sve odlike dobra karaktera.“¹⁸ Time Kvintilijan stavlja naglasak na rano djetinjstvo govornika, jer takva karijera započinje od najranijih dana. Smatra da bi i roditelji trebali biti što obrazovaniji, a njegova preporuka je da dijete nauči prvo govoriti grčki jezik, jer latinski će spontano usvojiti kroz život. Kao još jednu odliku dobrog govornika navodi i pamćenje, koje je od iznimne važnosti, kao i pisanje i čitanje koje se uči u školama. O znanju gramatike i književnosti piše ovako:

Daljnji će stupanj nastave biti gramatika i književnost. Đaka valja upozoravati na to da neće biti dovoljno samo poštivati pravila nego paziti i na njegovanje stila, načina izlaganja. Stil mora imati tri odlike, a to su pravilnost, jasnoća i ljepota. Zbog toga treba izbjegavati upotrebu barbarizama i solecizama. To ipak ne znači da pod svaku cijenu valja izbjegavati tuđice jer su one dolazile kao i naše stanovništvo i kao mnoge druge naše ustanove, sa svih strana svijeta.¹⁹

Kako bi govornik znao napraviti stanke u govoru, Kvintilijan smatra da tome pridonosi glasno čitanje tekstova, a osim toga, to mu pomaže i u zauzimanju kritičkog stava. Osim ovih jezičnih osobina koje svaki govornik mora imati, glazba zauzima sljedeće mjesto u formiranju idealnog govornika.

Geometrija je kao sljedeća disciplina koju bi govornik trebao poznavati i vješto se njome koristiti. To navodi iz tog razloga jer je glavni cilj govorništva dokazivanje, a najjači su geometrijski dokazi.

¹⁶ Beker Miroslav, *Kratka povijest antičke retorike*, Putokazi, Zagreb, 1997., str. 55.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto, str. 56.

Na kraju prve knjige govori o tome kada bi zapravo dječaka trebalo smatrati zrelim da bi shvatio ono što se predaje u retorici. Za to nema posebne formule, niti zadataka koje bi pojedini dječak trebao zadovoljiti, nego to sve ovisi o njegovoj stvarnoj zrelosti i iskustvu.

U prvoj knjizi je naglasak na učenika koji želi postati dobar govornik, a druga knjiga započinje karakterizacijom učitelja, odnosno opisom njegovih poželjnih osobina.

... On treba biti strog, ali ne natmuren, srdačan, ali ipak ne familijaran. Učitelj mora poticati učenika na samostalan rad, a to će postići priznavanjem učenikovih uspjeha, ali i kritičkih osvrta u suprotnom slučaju. Učitelj treba biti kritičan prema građi koju obrađuje, upozoravajući đaka na njezine odlike i nedostatke.²⁰

Svaki učenik da bi postao dobar govornik trebao bi biti upoznat i s govorima ostalih govornika, koji mu za početak mogu biti uzor. Pri tome Kvintilijan smatra da je važno upoznati se s djelima Cicerona. On se može vrlo lako čitati, jer je jednostavan za razumijevanje, a osim toga, može se puno naučiti od njega i s ljubavlju ga čitati, kaže Kvintilijan.²¹

U šestoj knjizi govori o obraćanju govornika slušateljima, o emocijama koje mogu biti snažnije (*patos*) ili slabije, odnosno blaže (*etos*). Kako bi izazvao emocije kod publike, važno je da ih govornik i sam osjeća, jer bi u suprotnom moglo postati očito da se pretvara. Osim toga, vrlo važno je da govornik ima dobar smisao za humor, kakav je imao Ciceron, ali on se ne može naučiti, nego je to osobina koju neki ljudi imaju, a neki ne.

U osmoj knjizi je riječ o najvećim poteškoćama govornika, a to je stil. Osim stila, javlja se i problem rječitosti, ali i ljepota govora, na koju govornik ne bi trebao odvrćati previše pažnje, jer u tom slučaju bi otišao daleko od teme, a ne bi rekao glavnu smisao i svrhu govora. Tako bi slušatelju postalo nejasno ono što želi reći. Stoga u takvim situacijama treba se držati one latinske izreke: *Rem tene, verba sequuntur*. Kvintilijan smatra da suvremeni govornici odbacuju sve ono što priroda nalaže i to gledaju s nekom vrstom gađenja, ne traže prave govorne ukrase, nego samo jeftinu raskoš izraza.

Važno je zadržati duh latinskog izraza tako da i naše riječi, pa i naš glas, odaju da smo djeca ovoga grada, tako da naš govor bude pravi rimski govor.²²

²⁰ Isto, str. 57.

²¹ Isto.

²² Isto, str. 59.

Prije svega, dobar stil znači jasnoću izraza. Korištenje zastarjelih riječi, odnosno arhaizama, ali i primjena riječi s regionalnim značenjem pridonose nejasnoći izraza. Ističe važnost korištenja govornih ukrasa jer oni mogu pridonijeti konačnom ishodu sudskog postupka, osim toga i bolju pozornost publike, koja na taj način bolje sluša i lakše vjeruje.

U devetoj knjizi govori o tropima i figurama. Zaključuje da se o tropu radi kada se riječi prenose iz svog prvobitnog značenja u neko drugo, dok je figura govorni oblik koji se samo udaljuje od običnog izražavanja. Ima više vrsta figura, kao na primjer, figure shvaćanja, govora i stila (dikcije). U poglavlju o kompoziciji osvrće se na Cicerona i smatra da su bolji oni govori koji se nisu temeljili na poznavanju teorije govorništva. Prednost školovanog stila nad neškolovanim opisuje ovako:

Kao što su riječne bujice snažne kada jure niz strmo korito koje ne pravi nikakvu prepreku da zaustavi njihov tok, nego kada njihove vode udaraju i razbijaju se o stijene, tako je i stil koji teče svom svojom snagom u jednoj neprekidnoj bujici bolji od onog koji je hrapav i isprekidan. Zašto onda treba misliti da se izražajna snaga gubi u ljepoti oblika, kada je istina da ništa ne može postići punu snagu bez prisustva umjetnosti i da ljepota uvijek traži umjetnost.²³

Deseta knjiga predstavlja sposobnosti govornika, odnosno njegov životni stav. Tu se opet vraća na ono što je u početku bila riječ, a to je da govornik treba dobro govoriti, pri čemu je važno bogatstvo njegovog rječnika, ali isto tako je važno njegovo ponašanje i pisanje. Dobar govornik bi trebao biti i dobar poznavatelj filozofije, jer i na taj način stječe nova znanja. Tako će njegovi vidici biti veći, znat će kritički pristupiti temi o kojoj govori. Pomoću vježbi govorenja bolje će se snaći u situaciji koja od njega zahtijeva što bolje govorničke vještine. Kvintilijan smatra da, bez obzira na darovitost govornika, ne treba odbaciti svakodnevno učenje.

Jedanaestu knjigu započinje stavljanjem naglaska na potrebu da govor bude primjeren situaciji kojoj je namijenjen. Hvalisanje odbacuje, jer to stvara prijezir i mržnju kod publike, što je primjer u Ciceronovim govorima. Zbog toga su ga kritizirali, premda je imao razloga da se hvali.²⁴ Raspoloženje govornika nikako ne smije biti ljutito i drsko, nego vedro. Osim toga, treba paziti da govor bude drugačiji ako se govori pred carem, tada bi trebao biti svečaniji i uzvišeniji, za razliku od govora pred običnim pukom. Pamćenje, kao što je spomenuto na

²³ Isto, str. 63-64.

²⁴ Isto, str. 69.

početku, ima važnu ulogu. Ono ne mora biti stvar darovitosti nego rezultat vježbanja. Na kraju knjige govori o samom procesu održavanja govora. Pri tome su važni glas i pokret (geste). Kod izlaganja govora navodi da je vrlo važno jasno govoriti, da riječi budu jasno i glasno izgovorene i razumljive publici, pri tome se treba voditi računa da ton glasa ne bude previše monoton, a isto tako da se riječi ne gutaju. Ljepota govora ovisi o gestama koje govornik prenosi na publiku. Navodi kako je Demosten vježbao daniima pred zrcalom prije nego je održao govor pred publikom, to smatra kao pomoć mladim govornicima. Uvodni dio u svakom govoru treba održati na miran način, za razliku od dokazivanja koje zahtijeva raznovrsnost izraza, a na kraju ponovno na staložen i miran način treba iznijeti par kratkih rečenica i tako završiti govor.

Na samom kraju stvaranja idealnog govornika, u dvanaestoj knjizi, Kvintilijan je došao do najtežeg zadatka, a to je kakav bi trebao biti moralni lik govornika. Smatra da mora imati velika znanja, da treba poznavati građansko pravo i povijest i temeljito poznavati ono o čemu govori. Ono što će mu najviše pomoći da postane utjecajan, slavan i izvrstan govornik jest samopouzdanje i prisutnost duha. Sve te osobine nikako ne smiju prerasti u drskost, jer je priroda stvorila čovjeka da ima dušu i osjeća prema drugim ljudima. Djelo završava ovim riječima, gdje hvali govorništvo i govorničke vještine:

Zato, imajući na umu veličinu govorničke umjetnosti, toga najplemenitijeg dara kojim su bogovi ljude obdarili, kojega ako nema, sve su stvari nijeme i lišene jednako i sadašnjeg sjaja i uspomene kod potomstva, prihvatimo se, stoga, svim srcem njezina izučavanja i stalno težimo naprijed prema najvišem cilju. Ako budemo tako činili, makar i ne dostigli vrhunac, ipak ćemo vidjeti mnoge iza nas.²⁵

²⁵ Isto, str. 73.

1.3. RHETORICA AD HERENNIIUM

Ad Herennium (*Za Herenija*) je priručnik za javni govor, na sličan način kao i *Obrazovanje govornika*. U razdoblju od 88. do 82. godine prije Krista objavljen je u četiri knjige. Bio je dobro poznat tekst i čitao se je u srednjem vijeku. Imao je golem utjecaj na retoričare tog vremena, jer se je mislilo da mu je autor Ciceron. Osim njega, autorstvo se je pripisivalo i Kornificiju (*Cornificius*), ali je on živio u kasnijem razdoblju, te nikako ne može biti autor tog djela.

Naime, u vrijeme kada su Lucije Licinije Kras (*Lucius Licinius Crassus*) i Gnej Domicije Ahenobarb (*Gnaeus Domitius Ahenobarbus*) bili cenzori, otprilike oko 92. godine prije Krista, donijeli su odluku o zatvaranju dvije retorske škole u Rimu, koje je otvorio Plocije Gal (*Plotius Gallus*). Ta škola bila je dostupna svima, odnosno nisu se plaćale visoke školarine, pa si je i manje bogat građanin mogao to priuštiti. Osim toga, nije zahtijevala znanje grčkog jezika. Zbog njihove odluke o zatvaranju takve škole, od tog trenutka jedino su bogati građani, odnosno aristokracija, mogli boraviti u retorskim školama. Učenja škole Plocija Gala su sačuvana u *Retorici za Herenija*, nepoznatog autora.²⁶ Na početku knjige se informira čitatelja o sadržaju o kojem će biti riječ. Spominju se dužnosti govornika, a ono najvažnije što autor naglašava jest uvjerljivost samog govora pred publikom. Također, spominju se različite vrste govora kroz retoričku strukturu (*exordium, divisio, narratio, argumentatio, peroratio*).²⁷ Sve četiri knjige imaju epiloge i predgovore, a samo djelo daje pozitivnu sliku retorike u Rimu. Stil je jednostavan i živahan, ali nedostaje dotjeranost rečenica.

Na početku prve knjige, autor u predgovoru prve riječi posvećuje Hereniju, pisao je ovako: „prijatelju Hereniju za volju...”²⁸

Dalje, njegova namjera u ovom djelu nije obrađivanje materijala koji je nevažan za umjetnost retorike, već predviđa primjenu pravila govorništva koje će on iznijeti. Ističe kako je zadaća javnog govornika raspravljati o onim pitanjima koja su zakon i običaj. Izvrstan govornik bi trebao imati dobre kompetencije, ali osim toga, svoj stil, pamćenje i širok raspon riječi. Da bi to stekao, kako autor kaže, stjecanje takvih kompetencija je moguće na tri načina, a to su: teorija, imitacija i praksa. Nadalje, detaljno navodi svaki dio govora, počevši od uvoda, na koji način ga treba strukturirati. Kako bi se napravio odgovarajući uvod, treba prvo razmotriti

²⁶ Gian Biagio Conte, *Latin Literature*, The Johns Hopkins University Press, London, 1994., str. 576.

²⁷ *Ad C. Herennium libri IV. de ratione dicendi*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1964.

²⁸ *Ad Herennium*, I, I.

uzrok, odnosno da li je sumnjiv ili ne, vrijedi li razgovarati o tome. Govornik pri iznošenju teme samog govora može pristupiti na suptilan način ili izravno, dakle to ovisi samo o njemu. Sve činjenice koje govornik iznosi slušateljstvu trebaju biti kratke, jasne i istinite.²⁹ Prvu knjigu započinje ovako:

Moji privatni poslovi čine me toliko zauzetim da teško mogu pronaći dovoljno slobodnog vremena da se posvetim studijama, i ono malo što imam slobodno, rado trošim na filozofiju. Ipak, Vaša želja, Gneju Hereniju, potaknula me je da obavim posao, napišem knjigu o pravilima javnog govora, kako ne biste pomislili da se nisam želio ili da mi nije bilo stalo potruditi se oko Vašeg slučaja. Rado sam se prihvatio toga posla jer sam znao da imate dobre temelje u želji da naučite retoriku, jer je istina da donosi obilni plod ako se njeguje pravilno znanje i stroga disciplina uma...³⁰

U drugoj knjizi, autor se osvrće na sudske govore i smatra to kao najtežu zadaću govornika. Problem kod takvih govora jest to što se mora utvrditi da li je sam čin u skladu sa zakonom (zakon o prirodi, statut, pravni status, prethodne presude). Nakon toga, govori o argumentima koji se trebaju iznijeti, a posebnu pozornost je posvetio razvijanju argumenata koje se sastoji od prijedloga, razloga, dokaza o razlogu i ukrasa.³¹ Na kraju knjige piše ovako:

Mi ćemo izazvati sažaljenje u našim slušateljima, pozivajući se na sreću, nabranjem i objašnjavanjem rezultata koji će nas slijediti ako izgubimo slučaj. Zazivajući one koje želimo pobijediti i podvrgavajući se njihovoj milosti. Što će se dogoditi s našim roditeljima, djecom i drugim rođacima kroz našu sramotu? Ako istovremeno pokazujemo da ne tugujemo zbog vlastite tjeskobe i bijede? Ljubaznost, čovječanstvo i suosjećanje pokazali smo drugima. Pokazali smo da smo dugo vremena bili u nepovoljnim okolnostima, molili smo sudbinu i proklinjali lošu sreću. Pokazali smo da će naše srce biti hrabro i strpljivo. Žalba na sažaljenje mora biti kratka jer se ništa ne suši brže nego suza.³²

Ovdje ćemo se osvrnuti na odlomak o pamćenju, koje se obrađuje u trećoj knjizi. On se temelji na grčkim izvorima, ali ujedno je to i jedina sačuvana rasprava na latinskom jeziku o toj temi. Na sličan način kao i Kvintilijan, autor o umijeću pamćenja (*ars memorativa*) govori ovako:

²⁹ *Ad C. Herennium libri IV. de ratione dicendi*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1964., str. 14-17.

³⁰ *Ad Herennium*, I, I, vlastiti prijevod.

³¹ *Ad C. Herennium libri IV. de ratione dicendi*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1964., str. 19.

³² *Ad Herennium*, II, XXXI, vlastiti prijevod.

Sama priroda uči nas što nam je činiti. Kada u svakodnevnom životu vidimo stvari koje su beznačajne, uobičajene i banalne, općenito ih ne upamtimo, jer um nije potaknut ničim novim ili čudesnim. Ali ako vidimo ili čujemo nešto izuzetno nisko, nečasno, neobično, veliko, nevjerojatno ili smiješno, to ćemo vjerojatno dugo pamtit. U skladu s tim, stvari bliske našem oku ili uhu obično zaboravljamo; događaje iz djetinjstva često najbolje pamtimo. To ne može biti ni zbog kojeg drugog razloga nego zbog toga što uobičajene stvari lako iščeznu iz pamćenja, a dojmljive i nove dulje ostaju na umu...³³

Važno je naglasiti da se učitelj u ovom odlomku ne obraća čitatelju, već učenicima, koji nemaju znanja o govorništvu. Pokušava im objasniti pravila kako bi ih oni mogli primijeniti u praksi. Objašnjava im kako se pamćenje temelji na mjestima i slikama. To su ujedno i mnemotehnike. Dalje dodaje:

Valja nam stoga iznaći takve slike koje će se najdulje zadržati u pamćenju. A to ćemo učiniti ako pronađemo što je moguće upadljivije sličnosti; ako iznađemo slike koje nisu brojne ili nejasne, već žive (*imagines agentes*); ako ukasimo neke od njih, primjerice krunama ili grimiznim plaštevima, tako da nam sličnost bude istaknutija; ili ako ih na neki način izobličimo, uvodeći primjerice jednu zaprljanu krvlju, ili blatom, ili crvenom bojom, tako da poprimi upadljivi izgled, ili dodajući slikama određene komične elemente, jer i to olakšava zapamćivanje. Stvari koje lako pamtimo kada su stvarne također pamtimo bez teškoća kada su izmišljene. No sljedeće je ključno – uvijek iznova na brzinu u umu prolaziti kroz sva izvorna mjesta kako bismo osvježili slike.³⁴

Autor iznosi vrlo neobične slike, te tvrdi kako se pamćenje može poboljšati poticanjem emocionalnih stanja kod čovjeka. Slike ne moraju uvijek biti lijepe, ponekad su i dramatične. On time ohrabruje učenika da sam pronađe slike kojima će poticati bolje pamćenje. Osim ovakvog pamćenja stvari i događaja, autor se je osvrnuo i na pamćenje riječi. Pri tome je došao na ideju o učenju stihova napamet.

Autor u toj knjizi želi objasniti kolika je moć i važnost pamćenja iz tog razloga kako bi govori bili što uvjerljiviji slušateljstvu, a time i što duži.

³³ Ad Herennium, III, XXII., prijevod Paulina Tomić, naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2011.

³⁴ Isto.

U četvrtoj knjizi, autor se protivi grčkim piscima, odnosno pjesnicima, te njihov stil ocjenjuje kao djetinjast. Smatra kako bi pisac koji piše o umjetnosti trebao biti dokaz svoje vlastite vještine jer je umjetnost primjer vlastitog stvaranja.³⁵

Sada nakon što sam rekao nešto nužnih stvari, kao što sam se obvezao učiniti, objasniti ću Vam ostatak umjetnosti. Ali to ćete bolje shvatiti, kada naučite što govore Grci. Oni iz više razloga smatraju (s obzirom da imaju vlastita pravila kako ukrasiti stil) da moraju za svaku vrstu uljepšavanja ponuditi primjer od uglednog govornika ili pjesnika...³⁶

³⁵ *Ad C. Herennium libri IV. de ratione dicendi*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1964., str. 25.

³⁶ *Ad Herennium*, IV, I, vlastiti prijevod.

2. RIMSKI HISTORIOGRAFI I GOVORNIČKO UMIJEĆE

Herodot je u svoju povijest Perzijskog rata unio epsku dimenziju – među ostalim izmislio je govore za svoje likove „u čemu su ga slijedili skoro svi kasniji grčki i rimski povjesničari. Herodotov cilj bio je pružiti zadovoljstvo čitatelju i oživjeti prošlost.“³⁷ I Herodot i Tukidid izmišljali su govore i konstruirali tragičke scene po uzoru na tragediju, što su mnogi grčki povjesničari, npr. Polibije kritizirali. Kada se je, unatoč grčkim uzorima, rimska historiografska tradicija razvila u drugom smjeru, u njoj je ipak preživjelo ovo omiljeno opće mjesto grčke historiografije – zapovjednikov govor pred bitku ili osvajanje grada.³⁸ U odlomku koji slijedi donosimo prikaz nekoliko djela koja sadržavaju govore.

2.1. GAJ SALUSTIJE KRISP (*Gaius Sallustius Crispus*)

Salustije je kao i Ciceron napisao govor o Katilininoj uroti (*Oratio pro Catilina*), samo što je za razliku od Ciceronovog govora njegov bio fiktivan (izmišljen). Naime, Lucije Sergije Katilina je bio Sulin pristaša koji je nakon što je izgubio na izborima za konzula odlučio uništiti Senat, uz to srušiti Rimsku republiku i uvesti diktaturu. Salustije piše da je Katilina bio plemenita roda, ali vrlo opake ćudi, njemu su bili draži ratovi i ubojstva. Htio je poništiti dugove i upravo zbog toga je pridobio simpatije kod plemića koji su bili u dugovima. Vlast u državi htio je pridobiti na bilo koji način, bez obzira na to što je bio spriječen. U to vrijeme dolazi Gnej Pizon, koji je postao Katilinin pristaša, a neimaština ga je potaknula na rušenje države. On je zajedno s Katilinom počeo planirati napad na konzule Lucija Kotu i Lucija Torkvata, ali napad su na kraju odgodili. Pizon je bio ubijen na putu u Hispaniju, a Katilina se je povukao i održao govor. Dobio je veliku pozornost, te ih je tim govorom pozivao u rat i obećao nove dužničke knjige u kojima su bili izbrisani svi prethodni dugovi.³⁹ Njegov govor glasio je ovako:

Kada je vidio kako su se oni, koje sam malo prije spomenuo, okupili, premda je s njima bio pojedinačno mnogo i često raspravljao, Katilina se ipak, vjerujući kako će biti korisno ako ih sve zajedno pozove i osokoli, udalji u skriveni dio kuće, te im je ondje, udaljivši sve svjedoke, održao na ovaj način govor. Da nisam iskušao Vašu

³⁷ Mellor, Ronald, *The Roman Historians*, Routledge, London-New York, 2002., str. 7.

³⁸ Isto, str. 10.

³⁹ *The Conspiracy of Catiline* (63 B.C.), dostupno na:

<http://www.thelatinlibrary.com/historians/narrative/catiline.html>

hrabrost i vjernost, uzalud bi se bila dogodila zgodna prilika; veliko bi gospodstvo u našim rukama bilo beskorisno, niti bih se ja preko bojažljivosti ili isprazne naravi se hvatao nesigurnog umjesto sigurnog. No budući da sam Vas u mnogim i velikim opasnostima upoznao kao hrabre i pouzdane meni, zbog toga mi se je srce usudilo započeti najveće i najljepše djelo, a i jer sam istodobno uvidio da i Vi i ja dijelimo isto dobro i zlo. Naime, isto htjeti i isto ne htjeti, to je tek čvrsto prijateljstvo. No ono o čemu sam ja promišljao, svi ste već ranije odvojeno čuli. Inače, meni se iz dana u dan srce sve više raspiruje, kada razmišljam o tome kakva će nam biti životna prilika ako sami sebi ne osiguramo slobodu.⁴⁰

U nastavku Salustije piše da je Katilina dobio veliku pozornost publike pozivajući na rat protiv državnog neprijatelja. Za razliku od Cicerona koji se izravno obraća Katilini, Salustije na početku govora iznosi moralnu kritiku koja se odnosi na čitav ljudski rod. Također, razlika u interpretaciji je u tome što se je Ciceron obraćao Katilini i njegov govor treba promatrati kao političko oruđe u slučaju protiv Katiline. Tjerao je iz grada njega i sve koje je smatrao ološem, dok je Salustije opisivao događaje i osobe iz perspektive povjesničara.

Svi ljudi koji se nastoje isticati među ostalim živim bićima, valja se truditi svim silama da se život ne pretvori u tišinu poput stoke koju je priroda stvorila povodljivom i podložnom utrobi. Ali, sva naša snaga je dana u duhu i tijelu: duhom se koristimo da vladamo, a tijelom više da služimo; jedno nam je zajedničko s bogovima, a drugo sa životinjama. Zbog čega mi se čini ispravnijim duhovnim nego tjelesnim silama težiti za slavom i budući da je sam život kratak koji uživamo, sjećanje na sebe treba učiniti što dužim. Naime, slava zbog bogatstva i ljepote je prolazna i krha, a vrlina se drži slavnom i vječnom.⁴¹

Osuđuje veliko bogatstvo i moć viših slojeva u odnosu na obične građane, te govori kako je ono što posjeduju prolazno, a vrlina i duh žive vječno. Njegov govor je ujedno i opomena vojnicima da budu hrabra i odvažna srca kada kreću u bitku protiv neprijatelja, te da se prisjete koliko bogatstvo, moć, snagu i hrabrost posjeduju boreći se za domovinu. Ohrabruje ih i smatra da su najviše nastradali u ratovima oni koji su se najviše bojali.

Salustije ističe da poštuje stare rimske običaje i tradicije, kao što su skromnost, hrabrost i krepost. Za razliku od svojih prethodnika, Katona Starijeg i Sizene, uzori za pisanje povijesti su mu bili grčki povjesničari kao što su Tukidid i Polibije. Za razliku od Tacita, trudio se je da

⁴⁰ Sal. Cat. 20.

⁴¹ Sal. Cat. 1.

bude kratak (*brevitas*), sažet, ali u tolikoj mjeri da ponekad čitatelju može postati nejasan.⁴² Tome još više pridodaje i njegov stil pisanja, a to je nesklad u rečenicama (*inconcinnitas*) koji znatno odudara od Ciceronovog stila, odnosno od balansiranja rečenica.⁴³ Salustijeve rečenice su asimetrične i koristi antitezu. Njegova djela sastoje se od niza jednostavnijih rečenica, za razliku od Cicerona i njegovog balansiranja rečenica. Salustije u svojim djelima koristi velik broj arhaizama (*omnes* umjesto *omnis*, *optumus*, *maxumus*), također i puno perfekta na –ere, što tekstu daje starinsku patinu (*gravitas*). Njegov stil pisanja je živahan i uzbudljiv. Ima puno starinske patine (*gravitas*) što postiže namjernim arhaiziranjem i koristi arhaične morfeme (dijelom zahvaljujući upravo umetanju imaginarnih govora).⁴⁴ Također u njegovim djelima prisutni su asindeton i elipse. Salustije je u svrhu dramatizacije i zabave publike, u svoje povijesne monografije unosio monologe slavnih osoba, a te je fiktivne (izmišljene) govore oblikovao prema retoričkim pravilima. Uglavnom je govorio o sretnom životu Rimljana u ranijim razdobljima i o pravednoj vladavini prvih kraljeva. Njegovi povijesni radovi temeljili su se na vjerodostojnim izvorima, kojima je on sam bio svjedok. Zato se može reći da su njegova djela oslobođena mitova, neprovjerenih priča i proročanstava. Salustije u svojim govorima na prvom mjestu ističe psihološku karakterizaciju likova, osim toga njegov govor sadrži filozofska razmatranja i moralnu kritiku.

⁴² Gaj Salustije Krisp, *Djela*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998., str. 7.

⁴³ Gian Biagio Conte, *Latin Literature*, The Johns Hopkins University Press, London, 1994., str. 241.

⁴⁴ Isto, str. 242.

2.1. TIT LIVIJE (*Titus Livius*)

Livije je bio rimski povjesničar čije je glavno djelo *Od osnutka grada* (*Ab urbe condita*) u 142 knjige. Od toga je sačuvano oko 35 knjiga, a sva njegova filozofska i retorička djela su izgubljena.⁴⁵ Njegovo djelo obuhvaćalo je rimsku povijest od dolaska Eneje u Italiju do Druzove smrti. Djelo *Od osnutka grada* je podijeljeno u deкаде (cjeline od 10 knjiga). Veliku pozornost posvetio je veličanju rimskog naroda, njegovoj slavi koja se temelji na uspjesima u ratu. Drugim riječima, njegov cilj je opisati Rim u skladu s Augustovim idealima tog doba. Ovdje će biti riječ o 21. knjizi spomenutog glavnog djela, odnosno Hanibalovu govoru upućenom vojnicima, a napisan je dva stoljeća nakon tog događaja. Govor je fiktivan, a obuhvaća karakterizaciju Hanibala kroz govor kojim je taj slavni vojskovođa htio potaknuti trupe na akciju. On ujedno služi za razumijevanje razloga zašto su Kartažani htjeli prijeći Alpe, ali i govori o njihovoj vojnoj moći i hrabrosti. Kod pisanja govora Livije se je držao helenističkih retoričkih teorija, a uzor mu je bio grčki povjesničar Polibije.⁴⁶ Prije svega, namjera mu je bila zabaviti čitatelja. Dakle, ukratko bi iznio neki događaj, a zatim bi veći dio govora posvetio psihološkoj karakterizaciji likova.⁴⁷

Naime, Hanibal je bio kartažanski vojskovođa i velika prijetnja Rimu za vrijeme Drugog punskog rata (218. – 202. pr. Kr.) kada je rimska vojska teško poražena u više navrata. O kakvoj je opasnosti bila riječ govori i poznata latinska izreka: *Hannibal ad portas* (Hanibal je pred vratima).⁴⁸

Livije je opisivao taj događaj ovako:

Hanibal je osvojivši Sagunt otišao u novu Kartagu u zimovnik te kada je ondje čuo što se u Rimu i Kartagi raspravljalo i odlučilo, i da on nije smatran samo vođom, nego i začetnikom rata, podijelio je i prodao ostatke plijena, a kada je shvatio da mu ne valja ni trenutka više čekati, sazvaio je narod Hispanije...⁴⁹

Ovim riječima opisuje događaje koji su se dogodili nakon Prvog punskog rata, kada su Kartaga i Rim podijelili područje Hispanije, ali je spor nastao oko grada Sagunta koji je bio rimski saveznik. Zatim je Hanibal sa svojom vojskom napao grad, a Rim je htio slijediti dogovor, te je zahtijevao da se Hanibalove snage povuku.

⁴⁵ Dubravko Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, Latina et Graeca, Zagreb, 1996., str. 391.

⁴⁶ Gian Biagio Conte, *Latin Literature*, The Johns Hopkins University Press, London, 1994., str. 370.

⁴⁷ Livy XXI.30: *Hannibal's Speech to his Troops*, 2000., dostupno na: http://www.oocities.org/ryan_reeder/papers/hannibal.html

⁴⁸ Titus Livius, *Ab urbe condita*, XXIII, 16.

⁴⁹ Isto, XXI, 21.

Slijedi Hanibalovo obraćanje vojsci:

Reče: Držim da i Vi saveznici i sami shvaćate, budući da su pokoreni narodi Hispanije, smatram da je potrebno ili vojno završiti i vojsku otpustiti, ili da valja rat prenijeti u druge zemlje: jer će tako ovi narodi procvasti, ne samo blagodatima mira, nego i pobjedama. Ukoliko zatražimo i plijen i slavu kod drugih naroda. Stoga ja, pošto je pred nama dug put daleko od doma, te je neizvjesno, kada će koji od Vas ugledati svoju kuću, ali ako koji od Vas želi vidjeti svoje ukućane, dajem mu slobodu da ide. Zapovijedam da budete s početkom proljeća ovdje i da s božjom pomoći započnemo rat, koji će nam donijeti neizmjernu slavu i plijen!⁵⁰

Ovim riječima Hanibal želi dati apel vojnicima za rat, ohrabruje ih spominjući prošle događaje, ali time ujedno i započinje putovanje. Budući da je i sam svjestan prepreke koje predstavljaju Alpe, ukazuje na napor koji je pred njima, te onima koji nisu spremni za to daje dopuštenje da se vrate svojim domovima. Vojnici su se nakon toga vratili kućama, a vratili su se natrag u dogovoreno vrijeme spremni za novi ratni pohod. Dakle, plan je krenuti u Italiju, o tome Livije piše ovako:

Hanibal dakle, budući da je odlučio nastaviti put i poći u Italiju, sazvao je skupštinu, te ohrabrujući srca vojnika, ali i koreći ih, rekao je: On da se čudi, kakav im je to iznenadni strah spopao srca, što su nekad bila neustrašiva. Oni da služe toliko godina u ratu kao dobitnici, i da nisu otišli iz Hispanije prije, dok nisu narodi i zemlja, što ih dva mora okružuju, došla pod vlast Kartažana. Nadalje, gnjevni zbog toga što je rimski puk postigao da su mu se svi krivci predali, što su opsjedali Sagunt, a oni (Kartažani) su prešli Tiber da unište rimsko pleme i da oslobode svijet. Onda da se nije nikome učinilo važnijim, kada su se uputili sa zapada na istok; a sada vide da su veći dio puta prevalili, da su prešli pirenejsku goru usred divljih naroda, da su svladali Rodan, toliku rijeku, u trenutku kada ih je u tome sprječavalo tisuću Gala, ali su ih pobijedili; sada jedino pred sobom vide Alpe, a na drugoj strani leži Italija: sad na vratima neprijatelja kao da su posustali— iz kojeg drugog razloga nego zbog toga što se boje visine Alpa? Neka si ih predstave višim od Pireneja; doista, nijedna zemlja da ne dostiže do neba (niti je tako visoka), a da je ne bi mogao prijeći ljudski rod: no, Alpe da su napućene, obrađene, da rađaju i hrane ljudski rod; prolazne su za malo ljudi i vojsku. Isti oni poslanici, što ih na svoje oči gledaju, nisu ih preletjeli na krilima, pri tome se uzdignuli i prešli Alpe. A nisu samo oni prešli Alpe, nego i tamošnje domaće stanovništvo, došljaci, italjski stanovnici su te iste Alpe prelazili u velikim povorkama sa djecom i

⁵⁰ Isto.

ženama putujući načinom onih koji su ih sada sasvim sigurno prevalili (prešli). Pak osobito za vojnika, koji je naoružan, te ništa sa sobom ne nosi osim ratne opreme, što je za njega neprolazno i neprohodno. Osvajajući Sagunt, koliko je samo u osam mjeseci bilo pogibli, a koliko se je truda samo uložilo? Sada kada kreću protiv Rima, koji je glava čitavog svijeta, da li im se čini išta napornije i teže od toga, što trebaju napraviti da bi spriječili njihov pothvat? S toga ili neka se zavjetuju u srčanost i hrabrost pred narodom, budući da su onih dana toliko puta u oružju dobili (pobijedili su), ili neka se nadaju cilju puta na polju, što se prostire između Tibera i rimskih zidina.⁵¹

Hanibal ih ponovno potiče da okrijepe svoja tijela i da krenu na put. Spominje da su dovoljno hrabri da mogu prijeći Alpe i navodi rimski narod kao primjer, koji je čak u povorkama prelazio i uspio u tome. Osim toga, ne želi da odustanu na "vratima" neprijatelja, već da odlučno uđu u Rim i pokore grad i neprijatelja. Ratovi između Kartažana i Rimljana trajali su dugi niz godina. Bile su to pobjede i porazi i s jedne i s druge strane, ali ipak, Rimljani su nakon mnogo godina neprekidnih ratova pobijedili i time dokončali dugotrajan rat.

Livijeve stilske karakteristike su rječitost, a njegove su rečenice duge što je uočljivo i u njegovim fiktivnim govorima. O tome koliko je bio slavan i vrhunski pisac svjedoči i Kvintilijan koji je pisao ovako: „U historiografiji ne zaostajemo za Grcima, i ne bih se niti malo premišljao staviti Salustija usporedno s Tukididom, niti bi se Herodot ljutio da u isti rang s njim svrstamo Tita Livija. Ovaj posljednji u pripovijedanju posjeduje izvanrednu draž i jasnoću, a u njegovim govorima se nalazi tolika rječitost, kakva se rijetko susreće. Sve je u njima lijepo izneseno i potpuno odgovara događajima i licima. Što se tiče emocionalnih pokreta, naročito onih nježnijih, a niti jedan historičar se nije znao ljepše izraziti. Zato je on sasvim drugim odlikama dostigao Salustijevu brzinu i živost koje su ovog učinile besmrtnim.“⁵²

Livije na tragičan i dramatičan način prikazuje povijest. Dramske efekte postiže u opisivanju ratova i bitki, a opisivanjem stanja u gradu koji je opkoljen neprijateljem izaziva suosjećanje kod čitatelja. Drži se Ciceronovih pravila u izboru riječi i pisanja rečenica. Obično njegovi tekstovi započinju kratkim rečenicama sve do razvoja radnje kada počinje nizati duge neprekidne rečenice. Glavnu misao izriče u zavisnoj rečenici, pa tako rečenica kao cjelina

⁵¹ Titus Livius, *Ab urbe condita*, XXI, 30.

⁵² Kvintilijan, *O govorništvu*, X, 2.

može postati nejasna.⁵³ Stoga kod prevođenja je vrlo teško shvatiti smisao rečenice, jer se dijele na više manjih koje postaju samostalne i time gube smisao. U pisanju djela koristio je povijesne izvore i to uglavnom starije analiste koji su živjeli za vrijeme kraljevstva i Rimske republike. Iz tog razloga ga povjesničari ne smatraju pravim historiografom, a s druge strane nije koristio antikvare i epigrafske izvore. Dosta koristi legendu, čime postiže slikovitost izraza. Pripovijedajući uljepšava povijest i prepričava, te je zbog toga smatran literarnim historiografom.⁵⁴ Njegov pripovjedni stil opisuje se kao mliječna bujnost (*lactea ubertas*) za razliku od Salustija i njegove kratkoće (*brevitas*). Njegove rečenice su bez pretjerane stilske dotjeranosti, ali zbog izravnosti izraza blizak je Ciceronu. Osim što opisuje prošle događaje, daje psihološku karakterizaciju likova. Stoga se kaže da za Livija povijest nije bila djelatnost istraživanja nego isključivo korištenje već poznatih izvora.

⁵³ Gian Biagio Conte, *Latin Literature*, The Johns Hopkins University Press, London, 1994., str. 373.

⁵⁴ Isto, str. 375.

2.2. HISTORIOGRAFI I GOVORNIŠTVO: PUBLIJE KORNELIJE TACIT (*Publius Cornelius Tacitus*)

Već je bilo spomena kako je retoričko umijeće utjecalo na oblikovanje stila latinskih povjesničara kao i na oblikovanje govora koje su umetali u svoja djela. U odlomku koji slijedi prikazat ćemo jednu retoričku raspravu čijim je navodnim autorom dugo smatran upravo Tacit i koja bi u tom slučaju mogla biti svjedočanstvom promišljanja o govorništvu jednog historiografa.

Djelo *Razgovor o govornicima* (*Dialogus de oratoribus*) ne smatra se autentičnim zbog stilskih razlika u odnosu na Tacitova ostala djela (*Agrikolu* i *Germaniju*). Međutim, neki autori i dalje ga navode među Tacitovim djelima.⁵⁵ Budući da mu je uzor bio Ciceron, djelo obiluje takvim stilom pisanja. Također, ne može se točno utvrditi kada je ono nastalo. To je rasprava o govorništvu, odnosno o razlozima njegova propadanja u doba carstva. Njegov govor trebao se je održati za vrijeme vladavine cara Vespazijana, otprilike oko 74. godine.

Govor započinje obraćanjem Luciju Fabiju Justu (prijatelj Plinija Mlađeg), te već na početku postavlja pitanje o razlozima propadanja govornišтва, a pri tome je prvi put takvo pitanje postavljeno u Rimu. Djelo je podijeljeno u četiri poglavlja.

U prvom poglavlju su razgovori između pravника Aperu i pjesnika Materna. Njihovi pogledi na pjesništvo i govornišтво se razlikuju. Dok Aper smatra kako je govornišтво vrijednije od pjesništva, pri tome brani *eloquentia oratoria*, a u tome mu se suprotstavlja Materno. Kao pristaša pjesništva smatra kako ljepote prirode i društvo Muza pružaju nadahnuće pjesniku.⁵⁶ Aper kaže da su prijašnja stoljeća bila bogata slavom istaknutih govornika, a da je vrijeme u kojem on živi lišeno rječitosti, te da govornici više nisu na dobrom glasu kao prije. To novo vrijeme koje je došlo, obiluje odvjetnicima i zastupnicima, te da su ljudi prije iznosili svoja mišljenja te tako je svatko otkrivao oblik svog duha i razuma.⁵⁷

Često me pitaš, Juste Fabije, zašto kada su već prijašnja stoljeća cvala darovitošću i slavom tolikih istaknutih govornika upravo ovaj naš vijek, opustošen i lišen slave rječitosti, jedva zadržava i samo ime govornika: tako, naime, ne zovemo nikoga negoli

⁵⁵ Poput primjerice *Leksikona antičkih autora*.

⁵⁶ Beker Miroslav, *Kratka povijest antičke retorike*, ArTresor, Putokazi, Zagreb, 1997., str. 76.

⁵⁷ Tacitus Cornelius, *Manja djela*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007., str. 219-220.

one stare; rječiti se, pak, ljudi današnjih vremena zovu zastupnicima i odvjetnicima, te braniteljima i kako god hoćeš radije negoli govornicima.⁵⁸

U drugom poglavlju je razgovor između Apera i Mesale. Raspravljaju o vrijednostima retoričkih škola. Pod one stare se podrazumijeva Ciceronova škola u čijoj je obrani Mesala. Također smatra da uzrok propadanja govorništva jest lijenost mladih generacija i nove, prije svega, moderne retoričke škole čime se ne njeguje drevna tradicija. Mesala spominje i Cicerona, te kaže da je i sam Ciceron vodio bitke sa svojim suvremenicima, a on je cijenio rječitost svojih vremena. U tom djelu govor vidi se da je Tacit, ukoliko je on zaista autor te rasprave, cijenio ostale autore, koji su i njemu kasnije postali stilski uzor. Govori o tome da je Ciceron prvi obradio govor uz dobar odabir riječi, a da je najbolju praksu stekao krajem života, kada su i nastala njegova najveća djela i da je tada znao koja je vrsta govora najbolja.

Dolazim do Cicerona koji je sa svojim suvremenicima vodio istu bitku koju i ja s vama. Oni su se, naime, divili starima, a on je sam više cijenio rječitost svojih vremena, te ničim drugim nije više pretekao govornike istoga vijeka negoli svojim ukusom. Prvi je, naime, brižljivo obradio govor, prvi je primijenio i u riječima odabir i u skladanju umjetničku vještinu, okušao se i u sjajnim predmetima i pronašao neke poslovice, osobito u onim govorima koje je sastavio već kao starac i potkraj svojega života, to jest pošto je bio još više uznapredovao, te iskustvom i vježbama naučio koja je vrsta govora najbolja.⁵⁹

Treće poglavlje obuhvaća Mesalin govor, točnije njegovu usporedbu između starih i modernih govornika, te političku situaciju. Smatra da su noviji retoričari površni i lakoumni i razuzdani.

Ono, naime, nije govornički, pa čak ni, Herkula mi, muževni nakit, kojim se koristi većina govornika naših vremena: da lakoumnošću u riječima i površnošću u mislima i razuzdanošću u skladanju oponaša glumački način. I ono što bi se jedva smjelo i čuti: umjesto pohvalom i slavom i nadarenošću većina se njih razmeće time što se njihovi nacrti govora pjevaju i igraju.⁶⁰

Četvrto poglavlje, koje je ujedno i zaključak, čini Maternov govor koji smatra da prilike u državi diktiraju načine održavanja govora. Aper, Materno i Mesala rastaju se na miran način uz dogovor da će ponovno razgovarati o tome.

⁵⁸ Cornelius, *Dialogus de oratoribus*, 1.

⁵⁹ Isto, 22.

⁶⁰ Isto.

Kao karakteristika ovog djela osim ciceronskog stila, može se govoriti i o neskladnim i asimetričnim rečenicama (*inconcininitas*). Djelo sadržava duge rečenice, koje su prepune misli autora, epiteta, nabiranja slavnih osoba (Ciceron, braća Grakho, Lucije Kras) i njihovom karakterizacijom. Time je postignuta živahnost izraza. Tacit nastoji dati dublja tumačenja, iznosi probleme svog vremena. Narušava uobičajeni poredak riječi i rečenica, djelo započinje zamjenom nadimka (*cognomen*) koje stavlja ispred rodovskog imena (*nomen gentile*), na primjer Iustus Fabius, Secundus Pomponius i slično. Autor dijeli svoje mišljenje s osobama koje sudjeluju u razgovoru da sve ono što je nastalo nakon Cicerona nije vrijedno hvale, općenito što se tiče govorništva, ali i načina izražavanja. Time pokazuje koliko cijeni prošle osobe i događaje. U govorima raščlanjuje načine govora pojedinih govornika. Tako na primjer u poglavljima u kojima govori Aper ne koristi hipotaksu, nego parataksu.⁶¹ Djelo sadržava konstrukcije kao što su akuzativ i nominativ s infinitivom, gerundiv i particip prezenta aktivnog.

⁶¹ Tacitus Cornelius, *Manja djela*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007., str. 20.

3. SINTEZA

3.1. UTJECAJ GOVORNIŠTVA NA POVIJESNI TEKST

Retorička tradicija dvostruko je prisutna u povijesnim tekstovima rimskih povjesničara – s jedne strane utjecala je na oblikovanje teksta, na primjer retoričkim ukrasima, a s druge strane prisutna je u vidu umetnutih govora, koji po svemu slijede načela retoričkog umijeća. Autori koji su te govore umetnuli u svoja djela, njima su pojačavali dramski efekt, a živi prikaz povijesne osobe kroz govor svakako je mogao izazvati suosjećanje čitatelja. Osim toga, u svoja djela unose i psihološku karakterizaciju likova, opise mjesta i događaja čime su postignuli slikovitost izraza. Neki autori u umetnutim govorima izriču moralnu kritiku, svoje stavove i mišljenja, stoga su oni subjektivnog karaktera sa svrhom poticanja ljudi na razmišljanje i djelovanje protiv nepravde.

3.2. RETORIČKA STRUKTURA SALUSTIJEVOG GOVORA

U povijesnoj monografiji *O Katilininoj uroti*, u uvodnom djelu (*exordium, proemium*) na slikovit način je objašnjena situacija u kojoj će Katilina održati govor. Poziva sve prisutne (narod) na skriveno i tajno mjesto, gdje ih želi ohrabriti, a koliko je to htio tajno izvesti govori i činjenica da je udaljio sve svjedoke. Salustije u uvodnom djelu piše dugim rečenicama bez pauze.

Kada je vidio kako su se oni, koje sam malo prije spomenuo, okupili, premda je s njima bio pojedinačno mnogo i često raspravljao, Katilina se ipak, vjerujući kako će biti korisno ako ih sve zajedno pozove i ohrabri, udalji u skriveni dio kuće, te im je ondje, udaljavši sve svjedoke, održao na ovaj način govor...⁶²

Salustije u izlaganju predmeta (*narratio*) govori o tome zašto će Katilina održati govor pred pristašama. Smatra da su mu vjerni i odani ljudi koji će mu pomoći u njegovoj namjeri o uništenju. Salustije govor započinje izravnim obraćanjem publici. Piše jednostavnim stilom, koristeći konjunktive i participe prošlih vremena. Također koristi uzročne rečenice, kao na primjer:

No budući da sam Vas u mnogim i velikim opasnostima upoznao kao hrabre i vjerne meni, zbog toga mi se srce usudilo započeti najveće i najljepše djelo, a i jer sam istodobno uvidio da i Vi i ja dijelimo isto dobro i zlo...⁶³

Na kraju ovog djela govora piše ovako: „No ono o čemu sam ja promišljao umom, svi ste već i ranije odvojeno čuli.“⁶⁴

Na taj način daje uvod za sljedeći dio govora u kojem će iznijeti svoja unutarnja razmišljanja o narodu i državi i što je ključno za slobodu.

U dokazivanju (*argumentatio*) Salustijev govornik želi publiku potaknuti na akciju, a istovremeno izazvati osjećaje. U ovom djelu govora riječ je o prošlosti Rimske republike koja, prema njegovim riječima, ide sve više u propast. Obični ljudi postali su svjetina bez utjecaja i ugleda, a ono što im je sudbina donijela jest siromaštvo. Nakon izlaganja argumenata, slijedi nekoliko pitanja, kao na primjer:

⁶² Sal. Cat. 20.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

Do kada ćete to podnositi o prehrabri ljudi? Nije li bolje po hrabrosti poginuti nego život, bijedan i nečastan, u kojem si bio igračkom tuđe objesti kroz sramotu izgubiti?⁶⁵

Time ih Katilina želi potaknuti na djelovanje i borbu za vlastitu slobodu i egzistenciju. Smatra da moć bogatih treba što prije uništiti. Siguran je u pobjedu čestitih ljudi u odnosu na one koji nemaju jak duh i krepku dob jer im je to sve zastarjelo zbog bogatstva. Osim toga, upozorava da je potrebno samo započeti, a da će se sve ostalo riješiti samo po sebi. Zatim ponovno postavlja pitanje i nastavlja nabrajati što sve posjeduju bogati slojevi. Salustije piše ovako:

Oni da dvije ili više kuća sjedinjuju, a mi da nemamo nigdje nikakve domaće kuće? Iako kupuju slike, kipove, umjetničko posuđe, ruše nove, grade druge kuće, na sve moguće načine troše i razbacuju novac, ipak ni uz najveću želju ne mogu nadvladati svoje bogatstvo. A kod nas je siromaštvo kod kuće, vani dug, loše stanje, očekivanja još teža; što nam uopće preostaje osim bijedna života.⁶⁶

U zadnjem dijelu govora, u zaključku (*peroratio*) im stavlja pred oči što će se dogoditi ako ne budu poslušali njegov prijedlog.

Zašto se s toga ne probudite? Eno vam te, ta koju ste tako često željeli– sloboda; osim toga pred očima Vam leži bogatstvo, čast, slava; sudbina je sve ovo izložila kao nagradu pobjednicima.⁶⁷

Salustije smatra kako su raskoš i luksuz zaslužni za propast Rima i naroda, te zbog toga piše ovakav poticajni govor kojim želi potaknuti ljude na ustanak. Na kraju se Katilina obraća ovim riječima:

Ovo ću isto, kako se nadam i kao konzul provesti zajedno s Vama, osim ako me možda srce ne vara i ako Vi niste pripravniji više robovati nego vladati.⁶⁸

Dakle, Salustijev govor poštuje retoričku strukturu. Sadrži ključne dijelove govora, a to su *exordium*, *narratio*, *argumentatio* i *peroratio*.

U uvodnom djelu (*exordium*), cilj govornika jest dobiti naklonost publike i njihovu pažnju. U izlaganju teme (*narratio*) navodi zbog čega je tema o kojoj govori toliko važna i koji je cilj govora. U dokazivanju (*argumentatio*) iznosi svoje stavove i

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto.

razmišljanja što je ujedno i glavni dio govora. Govor završava zaključkom (*peroratio*), kada govornik poziva publiku na akciju i izaziva emocije.⁶⁹

Retorički postupak sastoji se od prikupljanja podataka (*inventio*), raspoređivanja (*dispositio*) sastavljanja govora (*elocutio*), učenja govora (*memoria*) i govorne izvedbe (*actio*).⁷⁰ Svi ti elementi važni su za pripremu i održavanje govora pred publikom. A kada je riječ o govorima umetnutim u rimska povijesna djela, njihovi autori bili su pošteđeni posljednja dva koraka – zapamćivanja i javne izvedbe.

Cilj prikupljanju podataka (*inventio*) jest razraditi argumente koji će biti razumljivi i logični publici, ali i prikladni za određeni sadržaj govora.⁷¹ Uostalom, odlika dobrog govornika jest precizno argumentiranje da bi pridobio što veću pozornost i naklonost publike, a s druge strane da bi što duže zadržao njihovu pozornost.

Raspoređivanje elemenata govora (*dispositio*) sastoji se od uvoda, izlaganja predmeta, dokazivanja i zaključka. Tijekom ovog dijela govora, govornik dorađuje argumente i njihovu strukturu prije nego što se počne baviti stilom govora.⁷²

Nakon što je govor pravilno strukturiran slijedi stilsko dotjerivanje. U sastavljanju (*elocutio*) govor treba biti prilagođen publici, ali i stil govora primjeren temi o kojoj će biti riječ. Upotrebom retoričkih figura govor postaje stiliziran i dobiva ljepotu.⁷³

Kada je govor napisan i stilski dotjeran, govorniku preostaje još samo naučiti govor napamet. Dakle, učenje govora (*memoria*) zasniva se na pamćenju, što je vrlo važna sposobnost govornika.⁷⁴ U tome se može koristiti raznim mnemotehnikama da bi upamtio određeni govor i da bi ga što duže održao pred publikom.

Na kraju slijedi govorna izvedba (*actio*) na forumu ili u senatu pred širokim slušateljstvom. Sastoji se od verbalne i neverbalne komunikacije. Dakle, korištenje riječi i pokreti tijela koji trebaju biti usklađeni da bi se dala jasna poruka i cilj govora. Uglavnom su govore održavali suzdržana tijela i bez pretjeranih gesti.⁷⁵

⁶⁹ Beker Miroslav, *Kratka povijest antičke retorike*, Putokazi, Zagreb, 1997., str. 14.

⁷⁰ Isto, str. 35.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto., str. 36.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto., str. 37.

⁷⁵ Isto.

Iz primjera Katilininog govora iz Salustijevog *In Catilinam* vidljivo je da se autor u prvom koraku (*inventio*) služio povijesnom građom, te je u drugom (*dispositio*) i trećem (*elocutio*) koraku građu rasporedio i ukrasio retoričkim sredstvima tako da pred sobom imamo dojam vrlo uspješnog i snažnog govora ohrabrivanja. Četvrti korak (Katilinino učenje govora) može zamisliti svaki Salustijev čitatelj koji ima temeljna znanja o tome kako nastaje govor. Peti korak, samu izvedbu, možemo zamisliti vrlo živo dok čitamo govor – gotovo da možemo u umu vidjeti kako Katilina govori i gestikulira pred pažljivom publikom sastavljenom od urotnika.

4. ZAKLJUČAK

Na kraju ovog rada istaknut ćemo da je govorništvo imalo velik utjecaj na historiografe. Prije svega ti govori karakteriziraju lik koji govori i prikazuju okolnosti zbivanja, a mogu poslužiti i za izricanje političke kritike. Ciceron je bio značajan uzor antičkim autorima, a njegovi govori koji su održavani u senatu, služili su kao primjer za pisanje fiktivnih govora. Na taj način povjesničari su djela dodatno retorizirali unoseći govorničke stilske figure i monologe slavnih osoba. Takvi govori su izravni, najčešće subjektivnog karaktera zbog vlastitog promišljanja autora. Pisani su u svrhu zabave čitatelja, ali svaki od njih sadržava poruku. pisci povijesnih dijela uspjeli su ostvariti žive prikaze govora, toliko uvjerljive da nam se i danas čini kako je cilj „govornika“ izazvati naše suosjećanje i emocije, ali i potaknuti na akciju protiv nepravde. Čini nam se da nas to „govornik“ želi uvjeriti u ispravnost svojeg mišljenja. Što se tiče stila, ti su govori oblikovani prema retoričkim pravilima. Dok su neki autori pisali dugim rečenicama, kao na primjer Livije, neki su autori težili kratkoći izraza, što je slučaj kod Salustija. Neki su bili i sami svjedoci događaja, dok su se neki služili povijesnim izvorima koje su potkrijepili u pisanju govora.

Dakle, ovim radom su prikazana djela nekih od autora koji su svoja povijesna djela umetali govore slavnih osoba. Kako bi se prikazala retorička pozadina tih govora, prikazane su i najvažnije odlike rimske retorike počevši od Cicerona, koji je imao velik utjecaj na autore onog vremena. Priloženi citati su najbolji dokaz okolnosti vremena u kojem su pojedini autori živjeli jer daju povijesnu sliku koja ih je motivirala da pišu fiktivne govore.

5. LITERATURA

Ad C. Herennium libri IV. de ratione dicendi, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1964.

Beker, Miroslav, *Kratka povijest antičke retorike*, Putokazi, Zagreb, 1997.

Ciceron, Marko Tulije, *Govori protiv Katiline*, preveo Ante Podrug, Biblioteka Latina et Graeca, Zagreb, 2016.

Krisp, Gaj Salustije, *Djela*, preveo Josip Miklić, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

Kvintilijan, *O govorništvu*, preveo Petar Pejčinović, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.

Livy XXI.30: *Hannibal's Speech to his Troops*, 2000., dostupno na:

http://www.oocities.org/ryan_reeder/papers/hannibal.html

Mellor, Ronald, *The Roman Historians*, Routledge, London–New York, 2002.

Ravlić, Slaven et al. (uredili Fabijanić Sanja, Jecić Zdenko), *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2017.

Škiljan, Dubravko, *Leksikon antičkih autora*, Latina et Graeca, Zagreb, 1996.

Tacit, Kornelije, *Manja djela*, preveo Josip Miklić, Matica Hrvatska, Zagreb, 2007.

The Conspiracy of Catiline (63 B.C.), dostupno na:

<http://www.thelatinlibrary.com/historians/narrative/catiline.html>

6. SAŽETAK

Retorika predstavlja jedan od najvažnijih elemenata rimskog obrazovanja. Prvo se javlja u Grčkoj, a potom u Rimu. Uzor za pisanje fiktivnih (izmišljenih) govora bili su svakako Ciceronovi govori, koji su održavani u senatu. Svaki takav govor morao je sadržavati uvod, centralni dio i zaključak. Osim toga, dobre argumente i protuargumente, kao i jasnu poruku i cilj da uvjeri slušatelja u ono što govori. Historiografi su te govore umetali u svoja djela, unosili retoričke ukrase i figure i monologe slavnih osoba, te su na taj način djela retorizirali. Pri sastavljanju govora, važno je bilo poznavati povijesnu građu, isto kao i retoričku strukturu. Iako ti govori nisu bili održavani u senatu i pred širokim slušateljstvom, njihova svrha bila je zabaviti čitatelja. Izravni su, ali subjektivnog karaktera zbog vlastitog promišljanja autora. Svaki od njih donosi psihološku karakterizaciju lika i povijesne okolnosti prošlog vremena.

,

7. SUMMARY

Rethoric is one of the most important elements of the Roman education. It first appears in Greece and then in Rome. Cicero's speech was definately a model for writing fictious speeches held in the Senate. Each of the speeches had to onclude introduction, the main part and the conclusion. Besides, it contained good arguments and counter – arguments, as well as clear message which aimed at convincing the listener to believe at what had been said. Historiographers inserted these speeches into their works as monolouges of famous persons. In this way they rethorized their works. When composing a speech, it was equally important to know the history, as well as the rethorical structure. Although these speeches did not take place in the Senate and in front of a large auditorium their aim was to entertain the reader. They are direct, but of a subjective character because of the author's personal approach. Each of them gives a psychological characterisation of the character and the historical circumstances of the past.